

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM
PROF. DR. JOŽE KASTELIC
1913–2003

Jože Kastelic v Knososu leta 1961

*Pozdravljena Hélada! Hélada večna!
 Večno na novo nam znova in znova rojena!
 Zdaj bomo potovali v tvoja bela mesta.
 Na otoke egejske.
 Na Kreto mikensko stoterih čudes.
 Postajali med lovori Delfov,
 v oljčnih gajih ob Álfeju.
 Čakali Dioniza z vencem trsa vinskega na glavi,
     na Plaki pod Akropolo, nad Trgom,
     pred zatonom sonca nad Pirejem.
 Posedali pred gostilnicami Súniona –
 Súniona belorokih stebrov nad sinjo Egejo.
 Poslušali omamna godala orkestra škržatov v krošnjah dreves
 s priprtimi vekami v dremotnem žarenju poldneva.*

Sánjali favne!

Jože Kastelic, *Ode*, str. 89

Takole se je v svoji *Helenski odi* Jože Kastelic še zadnjič kot poet spominal poti po Grčiji. O tem doživetju je pripovedoval kot predavatelj več kot štiri desetletja poprej v nizu televizijskih oddaj, s katerimi se je že predstavil kot tisti zanosni interpret antike, ki se bo pozneje tako neizbrisno zapisal tudi v spomin številnih slušateljev umetnostne zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti. V imenu vseh se *Zbornik za umetnostno zgodovino* poklanja Manom nepozabnega profesorja z objavo nekaterih njegovih besed o obalah Egejskega in Jonskega morja, Olimpiji in o Delfih.

Jože Kastelic

S POTI PO GRČIJI*

Grčija je razmeroma majhna dežela in možnosti življenja niso v njej nikoli bile posebno velike in bogate. /.../ Zato pa se obzorja širijo na morje in grške zgodovine ter kulture – pa tudi sedanjega življenja – si ni mogoče misliti brez te stalne prisotnosti morja in brez

* Izbrane odlomke druge izmed treh poljudnoznanstvenih oddaj, ki jih je profesor Kastelic leta 1962 pripravil za RTV Ljubljana, objavljamo po tipkopisu iz njegove zapuščine, ki vsebuje avtorjeve lastnoročne popravke. Naslovni list vsebuje daktilografski zapis: »POLJUDNA ZNANOST / S POTI PO GRČIJI / II. / OLIMPIJA IN DELFI / REDAKCIJA: BORIS KUCHAR / ODDAJO JE NAPISAL IN BO PREDAVAL: dr. JOŽE KASTELIC / REŽISER: FRAN ŽIŽEK / ASISTENT REŽIJE: NEDELJKA KACIN / TAJNICA ODDAJE: MIŠA PIRNAT / ODDAJA 21. febr. 1962«. V desnem zgornjem kotu prve strani preberemo še zaznamek: »T S POTI PO GRČIJI / T OLIMPIJA IN DELFI / K KNJIGE / K PREDAVATELJ / R GRŠKE POKRAJINE«, na desnem robu na koncu besedila [str. 8] pa: »T predaval je dr. Jože Kastelic / T redakcija Boris Kuhar / T realizacija Fran Žižek«. Prepis upošteva vse avtorjeve naknadne izboljšave; korigirani so očitni pravopisni spodrsaljaji pretipkovalca (na primer »Karidbe« *recte* Karibde); zaradi lažje berljivosti pa so tu in tam zamenjana in dodana tudi ločila. Smiselno emendiran je pasus, ki se v tipkopisu glasi »potezami, figurami Centaurov«, v »potezami figur Centaurov«. Nespremenjene so ostale v času, ko je besedilo nastalo, uveljavljene oblike zapisa antičnih imen (torej »Scila« namesto »Skila«; »Edip« namesto »Ojdip«); dosledno so ohranjene tudi posebnosti Kastelčevega osebnega sloga (npr. »trenotek« namesto »trenutek«). Na desnem robu vsebuje tipkopis zaznamke ilustracij, ki so v oddaji spremljale predavateljeva izvajanja; zaradi preglednosti so ti navedki vnešeni v opombe pod črto, tako da zaporedne številke v tekočem besedilu niso vstavljene na koncu stavka, ampak so prislonjene ob besedo, skupaj s katero se je posamična slika pojavila na ekranu. [Redigiral Stanko Kokole]

IN MEMORIAM

vseh neomejenih možnosti, ki jih nudi. V starih časih je bila plovba po morju težka in zelo nevarna, Grčija in njeni otoki pa so omogočali, da je bilo razmeroma lahko priti od enega zaliva do drugega, od enega otoka do drugega, od enega konca na drugi kraj dežele. Brž ko pa so se bodisi kot trgovci ali kot kolonizatorji ali kot morski roparji Grki spustili na daljša potovanja, do Sicilije v Jadransko morje in do Afrike, pa so že nastajale pustolovske in fantastične zgodbe brez konca in kraja.

Odisej je blodil deset let po morju, preden se je vrnil k svoji zvesti Penelopi na Itako – in česa vsega ni doživel: bil je v sladkem ujetništvu pri vili Kalipso, umaknil se je strašnim prelivom Scile in Karibde, ušel je Sirenam, rešil je tovariše pred čarovnico Kirko, ki jih je že bila spremenila v svinje. Eol mu je podaril meh, v katerem so bili zaprti nevarni viharji, rešil se je pred velikanom, enookim Polifemom. Da, morske daljave so bile nevarne, a mikavne.

Ob obalah domače dežele pa vlada zatišje. ¹Tu smo v Naupliji, prav na južnem koncu Peloponeza, v Naupliji, ki je bilo nekoč pristanišče za Mikene, v srednjem veku benečanska utrdba, saj vidimo njeno značilno trdnjavo na vhodu v pristanišče, v osvobodilnih vojnah proti Turkom pa je bila prva predhodnica nove Grčije. ²Na drugi strani, v Jonskem morju nas pozdravljajo enaki prizori, na primer dva majhna otočiča v bližini Krfa v sijajnem kontrastu – eden skriva svojo malo cerkvico med gosto zelenje, drugi je ves pozidan in obljuden. Morje skriva v sebi pogubne pošasti, ³a daje vsakdanjo hrano ljudem kot pri nas na Jadranu – tile ribiči so s svojimi mrežami v plitvi obalni vodi potomci Odisejevih tovarišev in nadaljujejo tisočletno izročilo. ⁴V pristaniščih se drenjajo ribiške in tovarne barke, pa naj bo to daleč na otokih ali pa v Pireju pred Atenami, kjer vidimo zadaj gole griče Atike s kamnolomi marmorja in znamenitimi pašami za čebele. ⁵Morje je povsod pričujoče – najlepša tempeljska arhitektura ob morski obali je Pozejdonov tempelj na Sunionu v Atiki, a tudi na otokih – kot na primer tu na Rodu – se stebrovje belih marmornih arhitektur družijo v idealno skladnost s sinjino

¹ dia Nauplija

² T Krf

³ T ribiči pred Krfom

⁴ T ladje v Pireju

⁵ T tempelj ob morju

neba in modrina morja. Morda ni nikjer na svetu arhitektura tako naravno spojena s pokrajino kot ravno v Grčiji. ⁶Zdaj smo v starem Korintu – bogatem mestu trgovcev in obrtnikov, ki so ga Rimljani leta 146 pr. n. š. razrušili istočasno s Kartagino, a ga je spet pozidal Cezar. Apolonov tempelj obvladuje sedaj prostrano arheološko cono, zadaj pa se širi Korintski zaliv tja gor proti zahodu – tod vodi pot v Italijo in Dalmacijo.

/ . . . /

⁷Najpomembnejši kraj na Peloponezu pa je prav gotovo Olimpija. Stare Mikene so bile znane le v bronasti dobi in kasneje samo v homerskih pesnitvah. Znova jih je odkrila šele moderna znanost. Šparta je igrala v grški zgodovini veliko vlogo kot nasprotnik Aten in kot konservativno središče bolj vojaške in politične vrste, kjer je kultura bila kar skoraj nezaželjena, pa ni nikoli mogla zavzemati po svoji pomembnosti prvega mesta. Drugače je z Olimpijo. Od leta 776 pr. n. š. so se tu skozi ves stari vek vsake štiri leta zbirali najboljši atleti antike in tekmovali v raznih disciplinah. Zmagovalci so dobili lovorov venec, toda čast, ki je bila s tem v zvezi in sloves ni zaostajal za priznanji, ki jih daje atletiki in športu moderni svet. Imena zmagovalcev so bila znana vsem. Olimpijska ideja pa ni bila samo v fizičnih uspehih in v paradi mladostne moči grških atletov, ampak je sicer razdrobljene in med seboj razdeljene ter velikokrat sprte grške državnice združevala v takoimenovanem svetem premirju ves čas priprave in izvedbe iger. Tako je služila v grškem svetu Olimpija tisti ideji, kakršni služijo olimpijske igre še danes – ideji miru.

⁸Mir diha in izžareva tudi olimpijska pokrajina. Dve majhni rečici se tu zlivata, na ploščadi rastejo hrasti, pinije in borovci; bogata rečna vegetacija, ki je v Grčiji tako redka, prekriva bregove potokov in ko stopiš po dolgi vožnji ob morski obali od Korinta preko Patrasa in Pirgosa na majhni olimpijski postajici z vlaka, te zagrne takoj tišina in nekakšna veličastna idila. ⁹Namesto lahkomiselnih bogov, ki gospodujejo drugod, sta gospodarja Olimpije dve najvišji grški božanstvi, Zeus in njegova soproga Hera; in njuna templja sta najbolj vidna arheološka srome-

⁶ dia Tempelj v Korintu

⁷ K predavatelj

⁸ dia razvaline Herinega templja

⁹ dia Herin tempelj

IN MEMORIAM

nika Olimpije. ¹⁰Praden so atleti lahko nastopili v stadionu, so trenirali v palestri in gimnaziju izven glavnega obzidja. V teh prostorih so stanovali tudi sodniki za igre, v bližini so bile stražnice, ¹¹nato pa prostori za goste, ki pa večinoma niso mogli dobiti prenočišč v zidanih stavbah, ampak so si poiskali kraj za šotore in zasilno bivanje. Središče Olimpije je bil tehnično stadion, idejno pa vsekakor Zeusov tempelj. ¹²Na ploščadi pred vhodom je gorel sveti ogenj in na tem mestu se tudi danes še vsako četrto leto med prepevanjem Pindarove Olimpijske ode prižge olimpijski plamen, ki ga potem tekači ponese v daljne kraje, Melbourne, Rim, Tokio. V svetišču je stala Fidijeva mojstrovina – kip sedečega Zeusa iz slonove kosti in zlata v nadnaravni velikosti – prikazan je bil v trenutku, ki ga opisuje Homer – pritrnil je z glavo, kodri so se mu vsuli ob licih in stresel se je mogočni Olimp. ¹³Od vse te slave so ohranjene sedaj le še ruševine, potresi ter vojne so porušile slavno svetišče.

¹⁴Zeusov tempelj je bil okrašen s plastičnimi grupami, ki so deloma ohranjene in predstavljajo prvi vrh grškega kiparstva. Prikazana je borba med Centauri in Lapiti, ki branijo svoje žene pred roparskimi pošastmi. Milina ženskih obrazov ¹⁵kontrastira z grobimi potezami figur Centaurov. Vse je v gibanju, izid boja pa je že odločen – red bo zmagal nasilje. ¹⁶Najbolj znan kip v Olimpiji je seveda Praksitelov Hermes, ki vam ga tu pokažem samo v izrezu: idealno lepa glava simbolizira vso dolgo pot, ki jo je prehodila grška umetnost od svojih začetkov do IV. stoletja.

¹⁷Toda Olimpija je danes predvsem kraj ideje in ker je tako oddaljena od prometnih potov v Grčiji, kraj pokrajinske in arheološke idilike; zbirke v muzeju so šele na drugem mestu. Nepozaben je pogled na velika drevesa, med katerimi stoje ostanki starih stavb in kjer moti tišino samo žvrgolenje ptic in cvrčanje cikad.

Toda scena se bo takoj izpremenila. Bogata vegetacija Olimpije bo izginila, ravnica se umaknila, široka reka se izpremenila v dro-

¹⁰ dia stebrišče gimnazija

¹¹ dia drug pogled na gimnazij

¹² dia ruševine Zeusovega t.

¹³ dia porušeni stebri

¹⁴ T ženska figura

¹⁵ T figura Centaura

¹⁶ T Hermes

¹⁷ R Olimpija

ben potoček. Skozi gorske soteske ¹⁸pridemo med pusto skalovje in dolgo časa nas obdajajo le vrhovi Parnasa z redko vegetacijo ter redki- mi pastirskimi kolibami – stroga, odbijajoča – skoraj in nad vse resna – je scenerija, kamor so postavljeni Delfi. A grška dežela je vedno polna kontrastov. Iz hlada in puščobe stopiš za ovinkom ¹⁹v sonce in pred teboj se širi panorama delfskega pobočja, s tisoči in tisoči oljk; z nepreglednim gozdom oljk vse dol do morja, ki se svetlika na koncu doline.

Še pred dobrimi petdesetimi leti je na kraju starih Delfov stala vas. Francoski arheologi so jo odkupili in porušili, prebivalcem pa so zgradili novo v bližini. Tako je bilo mogoče izkopavati Delfe. ²⁰Pod rdečimi stenami Parnasa je na pobočju prostor za teater, stadion, zakladnice in reprezentančna poslopja raznih grških držav, čisto v središču pa za preročišče, kjer je Pitija v transu napovedovala bodočnost in dajala nasvete vpraševalcem, ki so prihajali z vsega sveta. ²¹Veliko je ruševin, zidovi iz najrazličnejših epoh. ²²Razmeroma zelo dobro je ohranjeno gledališče, pod katerim stoji Apolonov tempelj. ²³Podoben, samo večji in še boljše ohranjeni teater, največji v Grčiji, pa je bil v Epidavru na Peloponezu. ²⁴Čisto zgoraj pod skalami Parnasovih pobočij leži v popolni izolaciji stadion. ²⁵Med najlepšimi ostanki v Delfih je takoimenovani tholos – okrogla stavba, ki je služila Apolonovemu kultu in od katere stoje še danes trije stebri, daleč vidni znak Delfov ob prihodu iz soteske proti glavni terasi. ²⁶Od takoimenovanih zakladnic je rekonstruirana zakladnica Atencev – vse stene so obložene z napisi, med njimi pa sta dva posebno znamenita – dve odi Apolonu z notami, s čemer nam je ohranjena najstarejša grška muzika. Kakor je bila Apolonova glasba resna in kakršne so bile te ode, taka je bila tudi arhitektura. ²⁷Še bolj monumentalni so stebri ogromnega templja Apolona v Delfih – resni dorski stebri, izvedeni v rumenkasto rdečkastem kamnu in zelo velikih dimenzij.

¹⁸ dia pokr. Okoli Delfov

¹⁹ dia delfska terasa

²⁰ dia pogled na celoto

²¹ dia staro obzidje

²² T teater v Delfih

²³ dia teater v Epidauru

²⁴ T stadion

²⁵ R Tholos s 3 stebri

²⁶ R zakladnica Atencev

²⁷ dia Apolonov tempelj

IN MEMORIAM

V takem kraju je seveda vsaka malenkost obložena z legendo in vsak kamen ima svoj pomen. ²⁸Delfi so veljali za središče, popek, zemlje, ki ga predstavlja kameniti blok. V Delfih, oziroma v njihovi bližini, je ²⁹Sfinga zastavila kralju Edipu uganko: zjutraj po štirih, popoldne po dveh, zvečer po treh – kaj je to? In Edip je uganko razrešil in odgovoril: človek, ki kot otrok kobaca po štirih, hodi kot mož po dveh in se kot starec opira na palico. ³⁰V Delfih so tudi našli znameniti kip kočjaža, ki je po stilu na začetku grške plastike, po lepoti pa je že sorodnik Praksitelovega Hermesa v Olimpiji. /.../

³¹In še tretjič izpremenimo scenerijo: od idilične Olimpije in od Apolinične lepote Delfov se umaknemo še bolj v gore! Prehodimo pa tudi časovno veliko dobo in iz šestega in petega stoletja pred našim štetjem stopimo v srednji vek. Grška slava je minila, središče sveta se je premaknilo najprej v Rim, nato pa v Bizanc; in že so ogrožali grško kulturo Turki. Že je bil tudi Bizanc na poti navdol. V Grčiji so se v zapuščenih in od sveta odmaknjenih krajih ustvarili posamezni religiozni centri, ki so kakor v srednjeveški Makedoniji in Srbiji predstavljali tudi jedro nacionalne tradicije – taka je bila sveta gora Atos, in taki so mnogi manjši in manj znani kraji po vsej Grčiji. ³²Tule vidimo za turiste morda najbolj privlačen kraj Meteora v Tesaliji, kjer gruča majhnih samostanskih poslopij gnezdi na izoliranih visokih skalah, tako da so ponekod ljudi in živež z vrvmi dvigali na vrh. ³³Poleg Atosa pa je vendarle najznamenitejši kraj Mistra nad Šparto. Kakor stari Bar v Črni gori je tudi tu celo srednjeveško mesto na pobočju zapuščeno in le nekaj cerkva je pokritih, ³⁴da se ne poškodujejo dragocene slike. Drugače pa pokriva vse obširno pobočje hriba ruševina stavb, med katerimi so potem zgoraj višje proti ³⁵vrhu razvaline glavnega gradu, v katerega je po Goethejevi viziji zvalil Faust lepo Heleno. In res, ko stojiš na vrhu porušene trdnjave, nad katero krožijo orli in spodaj v prepadu šumi od dežja narasla voda, le daleč v dolini pa se belijo hiše Šparte, čutiš, da si v drugem svetu – antika je za teboj, za teboj pa tudi grško sonce in grška kultura. /.../

²⁸ T Popek zemlje

²⁹ T Sfinga

³⁰ T kočjaž

³¹ K predavatelj R Mistra

³² T Meteora

³³ T Cerkev v Mistri

³⁴ T mozaik v Dafnih

³⁵ dia razvaline Mistra

[Uredil Stanko Kokole]